

NÁRODOPIŠ

ETHNOLOGY

SLOVENSKE SLOVAKSKÝ

2
60 • 2012

ISSN 13335-1303
EV 3355/09
MIČ 49 616
Cena 2,50 €

Z OBSAHU

- SALNER, Peter: Rabín Chatam Sofer (1762 - 1839)
SOUKUPOVÁ, Blanka: Poměr státu a veřejnosti k osudu synagog,
židovských hřbitovů, a dalších židovských budov v českých zemích
po šoa (léta 1945 - 1956)
NOVOTNÁ, Hedvika: Kontexty konstrukce minulosti na příkladu
interpretací holocaustu v českých zemích
BUMOVÁ, Ivica: Židia - spoločnosť - politika (Slovensko 1945 - 1948)
BUČKA, Peter: Športový klub Makkabea Bratislava
VRZGULOVÁ, Monika: Listovanie v pamäti

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS (SLOVAK ETHNOLOGY) vychádza päťkrát ročne v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Prvé štyri čísla každého ročníka sú v slovenskom jazyku, piate číslo je v anglickom jazyku.

Slovenský národopis prezentuje výsledky výskumu v oblasti etnológie, kultúrnej/sociálnej antropológie a príbuzných disciplín. Príspevky uverejnené v časopise sú teritoriálne orientované na územie Slovenska a región Strednej Európy, zamerané sú na analýzu sociálnych javov založenú na dátach získaných prostredníctvom terénneho výskumu. Redakcia časopisu preferuje príspevky analytického, teoretického alebo syntetizujúceho charakteru, ktoré prispievajú k aktuálnym diskusiám v sociálnych vedách. Tematicky je časopis zameraný najmä (nie však výhradne) na etnický, kultúrny a historický vývin v Strednej Európe, na sociálne a kultúrne aspekty ekonomickej a politickej transformácie, na modernizačné procesy v urbánnom i rurálnom prostredí, na etnickú a menšinovú problematiku, na problémy kultúrneho dedičstva v európskom kontexte, ako aj na dejiny spoločenskovedných disciplín. Okrem problémovo orientovaných vedeckých štúdií časopis uverejňuje tiež materiállové štúdie, recenzie a anotácie kníh, rozhovory, diskusné príspevky a správy o dianí v sociálnych vedách.

Časopis poskytuje priestor na diskusie o kľúčových problémoch v sociálnych vedách, ako aj na kritické komentáre k publikovaným príspevkom. Uverejnené štúdie prešli obojstranne anonymným oponentským konaním, oponenti sa vyberajú z medzinárodného okruhu odborníkov.

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

JAZYKOVÉ KOREKTÚRY

Zora Vanovičová (slovenčina)

Ruth Zorvan (angličtina)

HOSTUJÚCI REDAKTOR

Peter Salner

PREKLADY

John Minahane

REDAKCIA

Tatiana Podolinská

Vladimír Potančok

GRAFICKÁ ÚPRAVA A PRÍPRAVA DO TLAČE

Eva Kovačevičová-Fudala

REDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Ľubica Droppová, Hana Hlôšková, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR), Iveta Zuskinová

REDAKČNÝ OKRUH

Regina Bendix (Georg August University of Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland), Ingrid Slavec Gradišnik (Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenia), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimír Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Helena Wulff (University of Stockholm, Sweden), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia)

OBÁLKA

Otvorenie Mauzólea Chatama Sofera v Bratislave v roku 2002 (Foto: archív ŽNO Bratislava)

Otvorenie Židovského komunitného múzea v Bratislave v roku 2012 (Autor fotografie:

Michal Pisklák)

Slovenský národopis č. 2/2012 vyšiel ako výstup projektu VEGA 2/0099/11 s názvom Adaptácia obyvateľov mesta v procesoch spoločenských zmien

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

EDITORIAL

SALNER, Peter: Editorial • 115

ŠTÚDIE

SALNER, Peter: Rabín Chatam Sofer (1762 - 1839) • 117

SOUKUPOVÁ, Blanka: Poměr státu a veřejnosti k osudu synagog, židovských hřbitovů, a dalších židovských budov v českých zemích po šoa (léta 1945 - 1956). Rekonstrukce na základě vybraných pramenů i odborné literatury • 133

NOVOTNÁ, Hedvika: Kontexty konstrukce minulosti na příkladu interpretací holocaustu v českých zemích • 151

BUMOVÁ, Ivica: Židia - spoločnosť - politika (Slovensko 1945 - 1948) • 165

MATERIÁLY

BUČKA, Peter: Športový klub Makkabea Bratislava • 175

ESEJ

VRZGULOVÁ, Monika: Listovanie v pamäti. Metóda oral history v mojom profesnom živote • 187

ROZHĽADY - SPRÁVY - GLOSÝ

Zomrel Ján Komorovský, zakladateľ vedeckého štúdia náboženstiev na Slovensku (Milan KOVÁČ) • 194

Jubileum PhDr. Zity Škovierovej, CSc. (Magda PARÍKOVÁ) • 197

60. výročie založenia Ústavu slovinského národopisu ZRC SAZU v Lubľane a medzinárodná vedecká konferencia Tradícia a kul-

túrne dedičstvo: výzvy kreativity a performancie (Gabriela KILIÁNOVÁ) • 199

Medzinárodná konferencia v Budapešti Vizuálne stretnutie s inakosťou: zobrazovania stredovýchodných a juhovýchodných Európanov v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia (Zuzana PANCZOVÁ) • 203

Vedecký seminár „Viditeľná i skrytá... Česko (moravsko)-slovenská hranica v 20. storočí“ (Katarína POPELKOVÁ) • 206

Na cestách za poznaním (Konferencia Etnológia bez hraníc, Cieszyn, Poľsko, Študentské antropologické fórum, Praha, Česko) (Linda ŠIMEKOVÁ) • 207

CETART - Centrum etnografie a umenia (Margita JÁGEROVÁ) • 209

Konferencia o ľudovom poznaní v Bratislave (Magdaléna KUSÁ) • 212

Cena Andreja Kmeťa a titul Múzeum roka 2011 (redakcia) • 213

Cena Jána Komorovského (Tatiana PODOLINSKÁ) • 214

Otvorenie Židovského komunitného múzea v Bratislave (Peter SALNER) • 216

RECENZIE - ANOTÁCIE

Peter Salner (Ed.): Premeny židovskej identity po holocauste (Magdaléna KUSÁ) • 217

Hugo Gold (Ed.): Židia v Bratislave (Igor THURZO) • 219

Alžběta Turková: Židovská teologie a holocaust (Peter SALNER) • 220

Alexander Robert Neurath: Bratislava Pressburg Pozsony: Jewish Secular Endeavors (Soňa GYÁRFÁŠ LUTHEROVÁ) • 221

Dana Veselská: Nechť mu Bůh dá vyrůst.

- Narození dítěte v kultuře a zvycích českých a moravských Židů (Peter SALNER) • 223
 Juraj Podoba: Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí (Jiří LANGER) • 224
 Danka Moravčíková: Vidiecke obce v podmienkach transformácie (Veronika MEZEIOVÁ) • 229
 Jiří Škabrda: Holašovice. Vesnická památková rezervace (Igor THURZO) • 231

- Jiří Pajer: Novokřtěnecké fajánse z Moravy 1593 – 1620 (Marta PASTIERIKOVÁ) • 232
 Milina Sklabinská, Katarína Mosnáková: Slováci v Srbsku z aspektu kultúry (Ján BOTÍK) • 234
 Pavol Rohárik: Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku, II. a III. časť (Ivor RIPKA) • 235

CONTENTS

EDITORIAL

- SALNER, Peter: Editorial • 115

ARTICLES

- SALNER, Peter: Rabbi Chatam Sofer (1762 – 1839) • 117
 SOUKUPOVÁ, Blanka: Attitudes of the State and the Public Towards the Fate of Synagogues, Jewish Cemeteries and Other Jewish Buildings in the Czech Lands After the Shoa (1945 – 1956). Reconstructions Based on Selected Sources and Scholarly Literature • 133
 NOVOTNÁ, Hedvika: Contexts for the Construction of the Past, Exemplified by Interpretations of the Holocaust • 151
 BUMOVÁ, Ivica: Jews – society – politics (Slovakia 1945 – 1948) • 165

RESEARCH REPORT

- BUČKA, Peter: The Makkabea Bratislava Sports Club • 175

ESSAY

- VRZGULOVÁ, Monika: Leafing Through Memory. The Oral History Method in My Professional Life • 187

NEWS

- Ján Komorovský, founder of the academic study of religions in Slovakia, has died (Milan KOVÁČ) • 194
 Jubilee of PhDr. Zita Škovierová, CSc. (Magda PARÍKOVÁ) • 197
 60th Anniversary of the Foundation of the Institute of Slovenian Ethnology (ZRC SAZU) in Ljubljana, and the International Academic Conference “Tradition and Cultural Heritage: the Challenges of Creativity and Performance” (Gabriela KILIÁNOVÁ) • 199
 International Conference in Budapest: Visual Encounters with Alterity: Representing East-Central and South-Eastern European in the Nineteenth Century and the First Half of the Twentieth Century (Zuzana PANCZOVÁ) • 203

- Academic Seminar “Visible and Concealed... The Czech (Moravian) – Slovak Border in the 20th Century” (Katarína POPELKOVÁ) • 206
 On the Roads to Knowledge (Conference “Ethnology Without Borders”, in Cieszyn, Poland, Student Anthropological Forum, Prague, Czech Republic) (Linda ŠIMEKOVÁ) • 207
 CETART – Centre of Ethnography and Art (Margarita JÁGEROVÁ) • 209
 Conference on Folk Knowledge in Bratislava (Magdaléna KUSÁ) • 212
 Andrej Kmeť Prize and Title of Museum of the Year 2011 (redakcia) • 213
 Ján Komorovský Prize (Tatiana PODOLINSKÁ) • 214
 Opening of Jewish Communal Museum in Bratislava (Peter SALNER) • 216

BOOK REVIEWS/REVIEW ESSAYS

- Peter Salner (Ed.): Premeny židovskej identity po holocauste (Magdaléna KUSÁ) • 217
 Hugo Gold (Ed.): Židia v Bratislave (Igor THURZO) • 219
 Alžběta Turková: Židovská teologie a holocaust (Peter SALNER) • 220
 Alexander Robert Neurath: Bratislava Pressburg Pozsony: Jewish Secular Endeavors (Soňa GYÁRFÁŠ LUTHEROVÁ) • 221
 Dana Veselská: Nechť mu Bůh dá vyrůst. Narození dítěte v kultuře a zvycích českých a moravských Židů (Peter SALNER) • 223
 Juraj Podoba: Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí (Jiří LANGER) • 224
 Danka Moravčíková: Vidiecke obce v podmienkach transformácie (Veronika MEZEIOVÁ) • 229
 Jiří Škabrda: Holašovice. Vesnická památková rezervace (Igor THURZO) • 231
 Jiří Pajer: Novokřtěnecké fajánse z Moravy 1593 – 1620 (Marta PASTIERIKOVÁ) • 232
 Milina Sklabinská, Katarína Mosnáková: Slováci v Srbsku z aspektu kultúry (Ján BOTÍK) • 234
 Pavol Rohárik: Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku, II. a III. časť (Ivor RIPKA) • 235

EDITORIAL

Zatiaľ čo (Česko)Slovensko spája svoje historické medzníky často s rokmi, ktoré končia osmičkou, v dejinách židovskej komunity na Slovensku, ale aj za jeho hranicami, zohráva takúto osudovú úlohu skôr číslica 2.

Tento rok si pripomínáme 250. výročie narodenia jednej z najvýznamnejších osobností ortodoxného judaizmu, rabína a rabínskeho sudcu, učiteľa, komentátora Tóry a Talmudu, ale aj básnika a človeka so zložitými životnými osudmi Chatama Sofera (nar. 24. 9. 1762 vo Frankfurte nad Mohanom). Väčšiu časť svojho aktívneho života (33 rokov) strávil vo funkcii hlavného rabína Bratislavy, odkiaľ svojou mnohostrannou činnosťou ovplyvnil (a dodnes ovplyvňuje) tradičnú židovskú komunitu. V roku 1942 sa začala likvidácia starého židovského cintorína, kde je pochovaný, a určite len zhodou okolností bola dramatická a etnologicky nesmierne zaujímavá rekonštrukcia tohto pútnického miesta veriacich Židov ukončená práve pred desaťročím, v júni 2002.

Spomínaný rok 1942 sa uvádza aj v iných, ešte oveľa tragickejších súvislostiach: 25. marca odišiel zo Slovenska prvý transport do koncentračných táborov v Poľsku. Vtedy a tam sa začala cesta smrti, na ktorú sa počas niekoľkých mesiacov dobrovoľne vydalo takmer 60 000 Židov. Z hľadiska doby bol tento exodus legitímny. Odobril ho Ústavný zákon číslo 68 o vysťahovaní Židov, ktorý osobne považujem za najlepší dôkaz o charaktere režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945. Prvý paragraf konštatoval, že „Židov možno vysťahovať z územia Slovenskej republiky“, zatiaľ čo tretí zdôraznil, že majetok týchto ľudí prepadá v prospech štátu. Zákon prijal slovenský snem 15. mája 1942, teda v čase, keď veľká časť „vysťahovalcov“ už opustila územie Slovenska a mnohí z nich odišli z tohto sveta.

Všetky uvedené, ale aj ďalšie jubileá (vyhostenie Židov z Anglicka v 13. storočí či zo Španielska v 15. storočí pripadlo na roky končiace dvojkou) inšpirovali redakciu Slovenského národopisu, aby vypísala výzvu na tému Kultúra a spôsob života židovskej komunity na Slovensku. Vyšla v čísle 2/2011 a my sme so záujmom, zvedavosťou, ale aj obavami očakávali, čo sa objaví na redakčnom stole. V dôsledku doterajšieho stavu výskumu existovala (nie celkom nereálna) možnosť, že záujem prevýši rozsah čísla. Hrozila aj opačná alternatíva, že totiž príspevkov príde málo, prípadne budú tematicky jednostranne zamerané na niektoré obdobie (holokaust) či témy.

Výsledok musia posúdiť v prvom rade čitatelia. Podľa môjho názoru súbor štúdií, ktoré má redakcia k dispozícii, odráža skutkový stav výskumu na Slovensku. Záujem existuje, bádanie je však tematicky aj inštitucionálne roztrieštené, takže výsledky od-

rážajú skôr orientáciu jednotlivcov než systematický zámer vedných odborov a inštitúcií. Hoci aj na Slovensku existujú jednotlivé špičkové diela (spomeniem monografiu Z. Kyselicovej *Život je výhodná kúpa* či reprezentatívnu *Synagogue Architecture in Slovakia* od M. Borského), nemení to nič na skutočnosti, že prakticky absentuje vedecký výskum materiálnej kultúry. Je to určitým spôsobom paradox, pretože práve v tejto sfére je ťažisko aktivít Múzea židovskej kultúry SNM, ktoré je na Slovensku jediným pracoviskom špecializovaným na židovskú problematiku. Sústreďuje sa však najmä na muzeálne aktivity. Možno so zvedavosťou očakávať, čo v tomto smere prinesie Židovské komunitné múzeum, ktoré sa zameriava na dejiny a súčasnosť bratislavského židovstva. Slávnostne ho otvorili v júni 2012 v priestoroch bratislavskej synagógy.

Z historického hľadiska sa potvrdzuje prevládajúca orientácia na holokaust, najmä však na analýzu jeho dôsledkov. V spektre prác sú len dve zamerané na staršie obdobia. V prvej z nich si P. Salner všíma život a dielo Chatama Sofera, zatiaľ čo v druhej P. Bučka podrobne mapuje dejiny športového klubu SK Makkabea Bratislava od jeho začiatkov v roku 1912 až po vynútený zánik. Táto materiállová štúdia obsahuje množstvo nových zaujímavých poznatkov, ktoré spochybňujú známu tézu, že Židia nepatria na športoviská, ale do kaviarne...

Už som spomenul, že najväčší záujem vyvolalo obdobie po holokauste. V tomto bloku nájdeme poznatky nielen zo Slovenska, ale aj z územia Českej republiky. Ivica Bumová vo svojej historicko-etnologickej analýze vzťahov slovenskej spoločnosti k preživším v rokoch 1945 – 1948 sústredila bohatý dobový (najmä archívny) materiál, ktorý narúša mnohé doterajšie stereotypné predstavy o tejto problematike bezprostredne po holokauste. Hedvika Novotná sa snaží identifikovať rámce, v ktorých sa formujú interpretácie židovskej minulosti po holokauste. Jej kolegyňa Blanka Soukupová si všíma na príklade židovských sakrálnych objektov (najmä synagóg a cintorínov) nielen ich osudy, ale zároveň charakterizuje vzťah moci k židovskej komunite.

Holokaust inšpiroval aj (seba)reflexiu Moniky Vrzgulovej. Pri svojej práci na projekte *Osudy tých, ktorí prežili holokaust* bola priamo konfrontovaná s tým, čo títo ľudia zažili. Zároveň sprostredkúva tieto poznatky (a pocity) ďalším generáciám v rámci vzdelávacích procesov na rôznych stupňoch škôl. Vo svojej eseji sa pokúša sumarizovať skúsenosti, zážitky a pocity. Podobná sebareflexia (súkromná alebo publikovaná) predstavuje fenomén, ktorý podľa môjho názoru tvorí dosiaľ nedostatočne ocenenú súčasť etnologickej praxe.

Obsah čísla dopĺňa niekoľko recenzií kníh so židovskou tematikou. Ako celok teda toto číslo časopisu *Slovenský národopis* nepredstavuje prierez širokým spektrom problematiky na Slovensku (a už vôbec nie v širšom meradle). Veríme však, že bude podnetom pre ďalších autorov a prinesie tak inšpiráciu pre nové diela a poznatky o židovskej kultúre, jej dejinách a spôsobe života. Ak sa to podarí, výzva naplnila svoj cieľ.

PETER SALNER

LISTOVANIE V PAMÄTI. METÓDA ORAL HISTORY V MOJOM PROFESNOM ŽIVOTE

MONIKA VRZGULOVÁ

PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64, e-mail: monika.vrzgulova@savba.sk

In this essay the author reflects on fifteen years' experience of using the oral history method to research representations of the holocaust in the biographies of survivors, as part of their identity. At the same time she formulates her findings and insights from long-term research and observation in the milieu of Bratislava's Jewish community. In particular, she traces the processes of identification with Jewishness, generationally shared experiences of Jewish identity, and simultaneously the processes tending outwards from the minority, towards the majority. She offers her own insights and interpretations of the development of this community from the 1990s to the present day.

Key words: oral history method, holocaust, Jewish identity, Slovakia

Kľúčové slová: metóda oral history, holokaust, židovská identita, Slovensko

Problematika histórie židovskej komunity na Slovensku v 20. a 21. storočí sa stala súčasťou môjho profesijného záujmu neplánovane. Doslova zo dňa na deň som sa stala členkou výskumného medzinárodného projektu Oral history – osudy tých, ktorí prežili holokaust. Tento projekt Yalskej univerzity (USA) na Slovensku v rokoch 1995 – 1997 koordinovala mimovládna organizácia Nadácia Milana Šimečku. Keďže od jeho skončenia uplynulo už 15 rokov, je možno namieste isté ohliadnutie sa za rokmi práce – výskumnej i vzdelávacej.

Do projektu som nastúpila ako do rozbehnutého vlaku. Vyše dvadsaťčlenný tím výskumníkov, ktorí viedli rozhovory metódou oral history, dovtedy na Slovensku nevelmi používanou, mali nakrútených už sto videozáznamov svedectiev, ako sme v tom čase nazývali výpovede tejto špecifickej skupiny pamätníkov. Výskumný kolektív bol dosť veľký a rôznorodý – od odborníkov (zastúpenie mali etnológovia, sociológovia, psychológovia) cez ľudí z médií, až po aktivistov. V čase, keď som sa stala jeho súčasťou, začal sa počet ľudí aktívne participujúcich na projekte znižovať, až sme napokon rozhovory dokončovali spolu s kameramanom už len traja či štyria.

Tento projekt mal niekoľko prvenstiev. Peter Salner, Martin Bútora aj ja sme o nich

písali na viacerých miestach, v rôznych publikáciách. Hoci sa realizoval na podnet a pod gesciou organizácie z tretieho sektora, nie na akademickej pôde, považujem ho za prvý základný výskum problematiky holokaustu na Slovensku realizovaný kvalitatívnou metódou. Účel, ktorému mali nahrávky výpovedí na Slovensku slúžiť, z neho robia sčasti aplikovaný výskum. Primárne mal slúžiť (a nakoniec dodnes aj slúži) ďalšiemu štúdiu pre odborníkov a na vzdelávacie účely.

Metóda oral history, ktorou bol výskum realizovaný, sa skladá z viacerých častí. Nejde, ako sa mylne mnohí domnievajú, iba o samotný spôsob vedenia rozhovorov a ich nahrávanie na audio či videozáznam. Rovnako dôležité a rovnocenné sú aj ďalšie fázy práce: prepisovanie záznamov do textovej podoby, písanie situačných komentárov o priebehu nakrúcania a profesionálna archivácia textových aj obrazových záznamov. Trvalo viac ako desať rokov, kým v Nadácii Milana Šimečku vďaka mladej historičke Jane Nenčevovej-Hradskej boli výsledky tohto výskumu spracované tak, že dnes spĺňajú parametre súčasných videoarchívov. Aktuálne je záujemcom k dispozícii 149 videonahrávok židovských svedectiev a viac ako 70 rómskych spomienok na roky prenasledovania počas druhej svetovej vojny.

Výskum *Osudy tých, ktorí prežili holokaust* odštartoval pre mňa novú kapitolu v profesijnom živote. Problematika prvého slovenského štátu a jeho židovskej menšiny bola v polovici 90. rokov 20. storočia na Slovensku témou vo všeobecnosti nie veľmi diskutovanou či (pre mnohých) známou. Takže požiadavka sprístupniť videozáznamy na vzdelávacie účely sa stala pre mňa primárnou, hoci nie jedinou výzvou. Korpus výpovedí (v textovej i vizuálnej podobe) sa stal základnou platformou aj môjho ďalšieho vedeckého bádania. Predstavujú bohatý zdroj informácií. Z individuálnej perspektívy príslušníkov minority prinášajú reprezentácie každodenného života na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia, resp. aj v neskoršom období. Predstavujú dopad makrosociálnych procesov (striedanie parlamentnej demokracie totalitným režimom) na mikrouroveň spoločnosti, na lokálne židovsko-nežidovské vzťahy, na individuálne osudy svedkov holokaustu.

V tom prvom období práce s nahrávkami som bola doslova hladná po reáliách. Myslí, že som nebola sama. Zaujímali nás opisy každodenného života aj menšinová perspektíva – oboje dovtedy absentovalo v odbornom i spoločenskom diskurze. Hlavná ambícia, ktorá determinovala moje vedecké bádanie aj aktivistické vzdelávanie, bola sprostredkovať obsahy reprezentácií obsiahnuté vo výpovediach.

Odborné práce, ktoré som, aj ďalší bádatelia, písala, boli charakteristické historickým prístupom. Texty sú kombináciou historických faktov veľkej histórie a jej individualizovaným prežívaním, zachyteným v jednotlivých rozhovoroch.

V čase spracovávanía korpusu výpovedí do textového aj audiovizuálneho archívu v NMŠ sa začalo moje pôsobenie vo vzdelávacom programe tejto organizácie. Na konci 90. rokov 20. storočia som začala svoj dodnes nekončiaci dlhodobý výskum v bratislavskej židovskej komunite. Bol to práve vyššie spomenutý výskum, som o tom presvedčená, ktorý odštartoval aj dodnes neutíchajúce rozprávanie o vlastných skúsenostiach počas holokaustu v rámci židovskej komunity – aj medzi jej jednotlivými generáciami.

Pri aplikácii získaných poznatkov a konkrétnych výpovedí, ich premene na vzdelávacie materiály a prednášky som začala s analýzou textov a ich následnou interpretáciou. Obsahová analýza odhalila výskumné témy a otázky, ktoré sa postupne snažím skúmať priamo v teréne i štúdiom publikovaných odborných prác aj autobiografií ľudí z generácie preživších holokaust, resp. ich potomkov.

V súčasnosti som už neuveriteľný pätnásť rok takmer v dennom kontakte s ľuďmi

z bratislavskej židovskej náboženskej obce. Počiatočná komunikácia s jednotlivými oficiálnymi predstaviteľmi obce aj jej radovými členmi bola často ambivalentná. Bola som to ja, kto sa zrazu ocitol v pozícii menšiny, a musím konštatovať, že zažívať tento pocit síce nie je vždy príjemné, ale pre etnologickú prácu je to skúsenosť veľmi užitočná a poučná. Komunikácia a vzťahy boli rôznej kvality a intenzity: od kontrolných otázok „vy nie ste naša, však?“ cez nedôveru, až po akceptovanie a dôveru.

Po pätnástich rokoch kontaktov, pozorovaní a rozhovorov – neformálnych i formálnych, štrukturovaných aj voľných, realizovaných metódou oral history či biografickou metódou – snažím sa rekapitulovať svoju prácu.

Etnológia, resp. lepšie etnografia ako vedný odbor predstavuje pre mňa systém stále sa vyvíjajúcich poznatkov o fenoménoch sociálneho správania skúmanej komunity na základe terénneho výskumu, pričom medzi jeho základné metódy patrí etnografické pozorovanie.

Zistenia z mojich pozorovaní i z ďalších kvalitatívnych výskumov zamerali postupne môj odborný záujem na témy, ktoré na začiatku už spomínaného výskumu metódou oral history bývali „prekryté“ primárne atraktívnymi obsahmi jednotlivých spomienok. Tieto témy majú jednotiacu platformu v pojme (židovská) identita – v zmysle kolektívneho fenoménu, rovnakosti medzi členmi skupiny. Je možné ich rozdeliť veľmi jednoducho do týchto základných oblastí:

1. Procesy a javy odohrávajúce sa vo vnútri židovskej komunity.
2. Procesy a javy predstavujúce komunikáciu a akciu židovskej komunity smerom k majoritnej spoločnosti.

Do prvej skupiny patria javy priamo súvisiace s otázkami židovskej identity, jej žitými i deklarovateľnými podobami, jej jednotlivými prvkami, diferencovanými (predovšetkým generačne) prístupmi a reprezentáciami.

Mala som a mám možnosť v priamom prenose pozorovať vývojové tendencie jednej komunity, jej spôsoby fungovania, deklarovanie cieľov a stratégií pri jej sebaopotvrdzovaní. Židovská komunita – to je živý sociálny organizmus, veľmi rôznorodý, s diverzifikovanými skupinami členov, ktorí sa vzájomne spájajú na základe viacerých spoločne vnímaných menovateľov. Ťažisko mojich výskumov je dodnes orientované na najstaršiu generáciu židovskej komunity – s jej reprezentantmi mám najintenzívnejší kontakt. Formálne sa na pôde židovskej náboženskej obce v Bratislave sústreďujú v Klube seniorov (veková štruktúra zväčša nad 80 rokov) a v organizácii Ukrývané dieťa / Hidden Child Slovensko (členovia vo veku 67 a viac rokov). Časť členov dnešného Senior klubu sú ľudia, ktorí participovali na projekte Osudy tých, ktorí prežili holokaust. Ich výpovede sú predovšetkým o vlastnom prežívaní a prežití holokaustu. Pravidelné stretávanie týchto ľudí raz do týždňa v priestoroch ŽNO predstavuje pre mnohých z nich hlavnú príležitosť spoločenského života. Stretáva sa skupina ľudí, ktorých spája spoločná životná skúsenosť – holokaust. Program ich stretnutí je sčasti formalizovaný. Časť tvoria prednášky rôznych odborníkov alebo členov klubu na veľmi rôznorodé témy – z oblasti histórie, cez politológiu, rôzne druhy umenia, žurnalistiku, až po medicínu. Neformálnu časť tvorí bežný rozhovor o každodenných témach, ktorými sa práve zaoberajú. Téma holokaustu býva prítomná v oboch častiach stretnutia. Buď ako priamo deklarovaná – v podobe aktuálneho prehovoru, spomienky, výňatku zo životného príbehu, alebo ako hodnotový raster, cez ktorý sa preživší pozerajú na svet okolo, aj na seba navzájom. V prípade mojej prítomnosti na stretnutiach (keďže členovia vedia o mojom odbornom záujme) sa debata dotýka ich skúsenosti s holokaustom, resp. bola širšie zadefinovaná ako istá časť ich životnej dráhy. Témy buď vopred avizu-

jem sama – napr. téma návratu domov, prečo som zostal/a na Slovensku po roku 1945, či širšie židovsko-nežidovské vzťahy a ich premeny cez prizmu ich osobnej skúsenosti. Alebo si sami členovia vybrali tému, o ktorej chceli diskutovať. Tí, ktorí svoj príbeh ešte nikdy verejne nerozpovedali, rozhodli sa tak urobiť pred svojimi rovesníkmi a pred mnou. Takéto stretnutia sa stávajú priestorom kolektívneho zdieľania spoločne známej témy, ktorá mala pre rozprávača i poslucháčov, okrem iného, aj terapeutický význam. Predstavovali vyrovnávanie sa s prežitou traumou, s vlastným osudom, s vlastnou identitou. Pri takýchto príležitostiach som mala možnosť vždy nanovo si uvedomovať, že rozprávač hovoriaci svoj životný príbeh, vytvára jeho presnú podobu (formu i obsah) vždy nanovo – špeciálne pre aktuálnu situáciu. Jeho prehovor / parole ovplyvňuje množstvo premenných – od zdravotnej kondície rozprávača až po zloženie auditória a rozprávačov cieľ, ktorý rozpovedaním svojho príbehu sleduje. Aktívne či pasívne sediac na stretnutiach Senior klubu mám možnosť pozorovať, akým spôsobom jeho členovia formulujú svoju skúsenosť pre seba i rovesnícke okolie.

Druhá formalizovaná skupina, dnes už patriaca tiež k najstaršej generácii židovskej komunity v Bratislave, sú členovia slovenskej organizácie Hidden Child / Ukrývané dieťa. Ako prezrádza sám názov, združuje ľudí, ktorí sa v detstve – počas holokaustu – ukrývali, aby sa zachránili pred dôsledkami rasového prenasledovania. Videonahrávky s výpoveďami tejto skupiny preživších sa v našom oral history výskume v 90. rokoch 20. storočia takmer nenachádzajú, nie je ich azda viac ako desať. V rokoch 2006 – 2007 som z iniciatívy práve tejto organizácie uskutočnila dotazníkový predvýskum a oral history výskum nahrávaný na audio nosiče. Výsledkom výskumu je archív dotazníkov, ktoré zachytávajú osudy členov Hidden Child Slovensko počas holokaustu. Dotazníky slúžia na potreby organizácie. Rozhovory s vybratými pamätníkmi som realizovala v Bratislave a v Košiciach (v týchto dvoch mestách sídli najpočetnejšie a zároveň najaktívnejšie pobočky organizácie). Výsledkom tohto výskumu je monografia Deti holokaustu s dvoma vedeckými štúdiami (P. Salner, M. Vrzgulová) a spracovanými individuálnymi príbehmi niekoľkých ukrývaných detí. Pri tejto špeciálnej, vekovo mladšej skupine preživších je možné pri oral history rozhovoroch tiež sledovať proces sebauvárania, vzťahu k židovstvu vo vlastnom životnom príbehu, a zároveň vyrovnávania sa s prežitou traumou. Pri najstaršej generácii je z pochopiteľných dôvodov vyššia pravdepodobnosť, že prezentácie zážitkov, životných skúseností sú ich vlastné a že ich prezentujú tak, ako si ich zapamätali, resp. tak ako chcú, aby boli zapamätané a ďalej komunikované. U „detí“ sa stretávame s momentom osvojenia si spomienok a interpretácií od rodičov či iných starších príbuzných. Kvôli nízkemu veku počas holokaustu neobsahuje nimi formulovaný životný príbeh vôbec, alebo len čiastočne aj ich vlastné spomienky. Ich reprezentácia vlastnej biografie obsahuje prebraté príbehy a spomienky, ktoré si osvojili počas socializácie zo svojho najbližšieho okolia.

Senior klub aj organizácia Ukrývané dieťa fungujú ako priestor, kde sa najstarší členovia židovskej komunity s priamou skúsenosťou s holokaustom majú možnosť stretávať a komunikovať v generačne a osudovo spriaznenom prostredí. Fenomén holokaustu sa však stal po roku 1945 súčasťou židovskej identity, teda aj nasledujúcich povojnových generácií. Pre ľudí, ktorí ho priamo prežili, je živou, neustále diskutovanou súčasťou, ktorá funguje často ako prizma hodnotenia ich ďalšej existencie až do súčasnosti. Nasledujúce generácie detí (druhá generácia) aj vnukov (tretia generácia) – hoci primárne holokaust ako súčasť svojej identity často neriešia, sú ním samozrejme ovplyvňované. Osudy predkov, príbuzných, najbližších rodinných príslušníkov sú aktívne i pasívne prítomné v ich rodinnej, a teda aj osobnej histórii.

Ovplyvňujú (vedome i nevedome) ich aktuálny vzťah k židovstvu, ich hodnotový systém a konanie.

Ako som spomínala, pohybujem sa dlhodobo medzi členmi židovskej komunity, robím rozhovory alebo som pozorovateľkou, či dokonca spoluorganizátorkou a aktérkou niektorých podujatí (predovšetkým spomienkových kultúrnych a spoločenských stretnutí). Na nich sa zúčastňujú aj mladšie generácie – deti a vnuci preživších. So zástupcami týchto dvoch skupín zatiaľ nemám intenzívnejší kontakt. Do budúcnosti plánujem ďalší výskum – zaujíma ma problematika medzigeneračne komunikovaných reprezentácií rodinnej i osobnej minulosti, jej dynamika a obsahy.

S medzigeneračným dialógom v komunite súvisí aj generačná výmena predstaviteľov ŽNO v Bratislave, resp. v ÚZ ŽNO ako vrcholnej organizácie, ktorá oficiálne reprezentuje židovskú komunitu na Slovensku. Tento proces je možné sledovať už niekoľko rokov. Oficiálni predstavitelia komunity – to sú v súčasnosti ľudia z druhej generácie (deti holokaustu). Čelia aktuálnym problémom komunity, definujú potreby diverzifikovanej členskej základne. Uvedomujú si, že holokaust je pre časť ich členov kľúčovou témou, no hľadajú aj iné témy a prvky, ktoré by boli rovnako mobilizačné pre mladšie generácie komunity.

Procesy a javy predstavujúce komunikáciu a akciu komunity smerom k majoritnej spoločnosti – to je druhý okruh tém, ktoré priťahujú môj odborný záujem. Týkajú sa súčasného života bratislavskej židovskej náboženskej obce ako oficiálnej reprezentantky židovskej komunity v tomto meste. Zaujímam sa, ako reaguje na aktuálnu situáciu v spoločnosti, aké signály o sebe vysielala smerom k majorite. V tejto súvislosti možno za posledných 15 rokov hovoriť o procese. Ten vedie od pomerne uzavretej komunity 90. rokov 20. storočia, ktorá kriticky sledovala politické zmeny spoločnosti po roku 1989. Na svojom citlivom seizmografe merala mieru demokracie, tolerancie a empatie v spoločnosti, ale aj vlastných nádejí, obáv, strachu... V súčasnosti zaznamenávam niektoré aktivity predstaviteľov komunity smerom k majorite, ktoré mi indikujú, že namerané hodnoty už nie sú asi také nízke. V posledných rokoch je to predovšetkým nový trend zameraný na problematiku židovského kultúrneho dedičstva. Dôsledkom holokaustu a následnými vlnami emigrácie sa početne zminimalizovaná komunita pokúša v súčasnosti starať o pamiatky hmotnej i duchovnej kultúry svojich predkov, ktoré dokumentujú bohatú históriu židovstva na našom území. Mnohé objekty a priestory už dávno neslúžia pôvodným účelom, nemá ich kto využívať. Sú však súčasťou kultúrneho dedičstva našich regiónov, lokalít. Preto by malo byť v záujme aj majoritnej časti obyvateľov Slovenska, aby sa skultivovali a aby sa pre ne našla nová funkcia. Práve s týmto zámerom sa začali usporadúvať vzdelávacie semináre a workshopy pre učiteľov, študentov, ale aj pre predstaviteľov verejnej správy, zatiaľ na úrovni vyšších územných celkov. Podobná myšlienka viedla predstaviteľov ŽNO Bratislava pri rekonštrukčných prácach v synagóge na Heydukovej ulici. V ženskej časti jej priestoru bude zriadená expozícia o histórii bratislavskej komunity, hlavných pilieroch židovskej identity, ale aj židovsko-nežidovských vzťahoch v histórii komunity. Zároveň sa pripravujú vzdelávacie programy a materiály pre školy, ale aj pre turistov. Komunita vsádza na otvorený kultúrny dialóg, chce o sebe priniesť informácie, odstrániť obavu z neznámyho, ktorá determinuje židovsko-nežidovské vzťahy ešte aj v súčasnosti.

Je zrejmé, že proces identifikácie jednotlivca s určitou skupinou (komunitou) ovplyvňuje postoje majority k vybranej skupine, jednotlivým prvkom tvoriacim jej identifikačnú bázu. Pri mojom výskume zameranom na reprezentácie holokaustu v naratívoch tých, ktorí ho prežili, je preto nemenej dôležité sledovať, akým spôsobom je táto problemati-

ka interpretovaná vo verejnom diskurze v spoločnosti Slovenska. Za posledných 15 rokov prešla spoločnosť Slovenska určite pozitívnym vývojom v zmysle dostupnosti nových poznatkov o danom historickom období, o špecifikách holokaustu na Slovensku. K dispozícii je množstvo faktov zahrnutých v odbornej, memoárovej, beletristickej literatúre, v dokumentárnych i hraných filmoch, dokonca v prvých dvoch pôvodných divadelných hrách (Tiso R. Balleka a Rabínka A. Gruskovej). Minimálne od roku 2000 je téma holokaustu súčasťou učebných osnov na základných a stredných školách. Slovenská republika je v rámci medzinárodných vzťahov súčasťou viacerých organizácií, ktoré sú zamerané či už priamo na výskum a vzdelávanie o samotnom holokauste, alebo na širšiu ľudsko-právnu problematiku. Tieto medzinárodné záväzky tiež svojím spôsobom ovplyvňujú či usmerňujú verejný diskurz na Slovensku. Napriek tomu je oficiálne tolerovaný dvojaký prístup k interpretovaniu problematiky prvého slovenského štátu a zodpovednosti či úlohe jej vrcholných predstaviteľov pri realizácii holokaustu na Slovensku. Dokonca sa táto ambivalentnosť označuje za demokraciu v bádani, hoci častejšie ide o prejavy trivializácie, až popierania holokaustu.

V tejto situácii vnímam aktuálny medzinárodný výskum oral history, ktorý v súčasnosti na Slovensku koordinujem, ako záchranný, päť minút po dvanástej, a zároveň v zhustenej podobe ilustrujúci vzťah majority k otázkam osudov Židov počas druhej svetovej vojny na našom území. Projekt Zločiny proti ľudskosti na civilnom obyvateľstve počas 2. svetovej vojny už desať rokov realizuje a financuje takmer vo všetkých európskych postkomunistických krajinách Múzeum holokaustu so sídlom vo Washingtone. Táto významná inštitúcia sa zameriava na nakrúcanie videonahrávok rozhovorov za účelom archivácie a spracovávania na študijné a vzdelávacie materiály. Cieľovou skupinou, s ktorou robíme rozhovory, sú Slováci. Hlavnou témou sú ich vlastné zážitky a spomienky na prejavy násillia voči židovským, rómskym obyvateľom, na politických odporcoch režimu počas rokov 1939 – 1945. Po 15 rokoch mám pocit déja vu – hoci tentoraz presviedčame slovenských pamätníkov, aby nám rozpovedali svoje zážitky z obdobia slovenského štátu. Opäť sme konfrontovaní s nedôverou, strachom prehovoriť. Na jednej strane informátor chce hovoriť, akoby s úľavou čaká na možnosť rozpovedať príbehy, ktoré na vlastné oči videl. Na druhej strane má obavu byť konkrétny. Skúsenosti z výskumu, ktorý ešte stále prebieha, potvrdzujú moje zistenia a poznatky. Naznačujú, že na mikroúrovni nemá majoritná spoločnosť Slovenska túto časť svojich moderných dejín spracovanú. Nemá ju odkomunikovanú v rovesníckej vrstve, ani v medzigeneračnom dialógu. Je zámerne nekomunikovaná až tabuizovaná. Prečo? Odpoveďou je podľa môjho názoru fakt, že ľudia, ktorí zažili slovenský štát, boli na jednej strane konfrontovaní s totalitným režimom, ktorý legislatívne pozdvihol na zákon nedodržiavanie ľudských práv a išiel (vlastným výkladom) proti kresťanskej morálke. Na druhej strane ich reflexie daného historického obdobia prežitého na lokálnej úrovni komplikujú vlastné morálne hodnoty: čo sa dialo ich židovským susedom nebolo správne. Celý proces spomínania a komunikovania komplikuje prípadná participácia ich rodičov, starších členov rodiny na tomto procese (arizáciou, nákupom hnuťelného židovského majetku na aukciách a podobne). Zároveň je pre mnohých mätúce ambivalentné hodnotenie prvého slovenského štátu z pera historikov a politikov ako autorít, ktoré „by to predsa mali vedieť najlepšie“. Pri ich subjektívnych hodnoteniach a opisoch situácií je zrejme, že to pre nich v nijakom prípade nie je ľahká téma, ale u mnohých je po rozhovore viditeľná úľava.

Počas svojej bádateľskej aj vzdelávacej práce si neustále kladiem otázku: čo prinesie majorite na Slovensku dostatok vedomostí o ľudáckom slovenskom štáte a holokauste,

na ktorom participoval? Počas pätnástich rokov, v ktorých som sa intenzívne venovala tejto téme, sa moja odpoveď pochopiteľne vyvíjala. V súčasnosti som toho názoru, že je nevyhnutné, aby obyvateľ krajiny poznal jej dejiny, predovšetkým tie moderné. Tie špeciálne preto, lebo presahujú do súčasnosti a obsahujú skúsenosť obyvateľov Slovenska s dvoma totalitnými režimami, ktoré si z nich urobili obeť, rukojemníkov, väzňov i spolupáchateľov.

Moja skúsenosť s metódou oral history ma utvrdzuje v tom, že okrem historického bádania je pre získavanie poznatkov o minulosti dôležitá aj individuálna perspektíva – subjektívne podávané reprezentácie minulosti v spomienkach pamätníkov. Zahŕňajú nielen prvoplánové informácie, ale prezrádzajú veľa o procese sebaidentifikácie prostredníctvom vyrozprávania vlastného životopisu na pozadí veľkých dejín. Okrem faktov, niekedy nepresných či subjektívne skreslených, prináša ľudskú dimenziu dejín: emócie, strachy, omyly, odvahu, neistotu, hrdinstvo. Metóda oral history predstavuje nielen optimálny spôsob získavania nových vedeckých poznatkov o udalostiach, javoch a osobnostiach, o ktorých nie je dostatok relevantných písomných dokumentov, alebo záznamy vôbec neexistujú. Zároveň je cestou, akou získané poznatky ďalej šíriť, využívať na vzdelávanie. Tak sa oral history stáva súčasťou novej formy sprostredkovanej medzigeneračnej komunikácie. Nemenej dôležitý je aj moment aktivizmu či angažovanosti, ktorý v sebe táto metóda ukrýva. Orálni historici, s ktorými som sa mala možnosť stretnúť v roku 2010 na Svetovom kongrese IOHA (Medzinárodnej asociácie orálnej histórie) v Prahe, robili a robia interview s ľuďmi, ktorí prežili vojnu na Balkáne v 90. rokoch 20. storočia, genocídne masakre v Srebrenici, v Rwande, vojnu v Afganistane, nepokoje v juhoamerických štátoch či komunistické režimy v Európe. Prispievajú tak k rozširovaniu poznatkov o ľudskej spoločnosti, o sociálnej komunikácii a jej determinantoch a konfliktoch.

Metóda oral history je o komunikácii, stretnutiach s ľuďmi, o vytváraní si dôverného vzťahu. Bádateľ sa pomaly stáva dôverníkom, blízkou osobou, ktorému sa oslovení ľudia zverujú so svojimi zážitkami, nočnými morami, tajomstvami, odhaľujú mu svoj vnútorný svet. V tomto dvojsmernom vzťahu bádateľ (počúvajúci) a informátor (spomínajúci) zohrávajú významnú rolu emócie a empatie.

Účastníci rozhovoru sa počas jeho trvania vyladujú, pôsobia na seba svojimi osobnosťami a v optimálnom prípade sa vzájomne obohacujú. Osobne sa cítim byť vďaka výskumom touto metódou človekom, ktorý vníma s pochopením okolitý svet, ľudské konanie. Som schopná, alebo sa o to aspoň pokúšam, zvažovať rôzne životné situácie optikou mojich informátorov, to je môj benefit. Ktosi raz povedal, že existuje toľko svetov, koľko sa ti vmestí do hlavy. Je to pravda – nosím v sebe mikrosvetvy ľudí, s ktorými som robila rozhovory a cítim sa bohatá.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Adresa redakcie:

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57, Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Slovakia

e-mail: sap@sapress.sk

Tlač: ETERNA Press, s.r.o.

Elektronická verzia prístupná na:

<http://www.sapress.sk>

<http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

Registračné číslo: 7091

SLOVAK ETHNOLOGY

Journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 60, 2012, Number 1

Address of the Editorial Office:

Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,

813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia, e-mail: sap@sapress.sk

and

SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

© Ústav etnológie SAV, 2012

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ SLOVAK ETHNOLOGY

